Bulletin de la Société des mathématiciens et physiciens de la R.P. de Serbie Vol. VI, 1—2 (1954), Beograd

ПРИЛОГ ИСПИТИВАЊУ PERRON-ове МОДУЛАРНЕ ФУНКЦИЈЕ ЈЕДНОГ ИРАЦИОНАЛНОГ БРОЈА*)

БОЖИДАР ЂЕРАСИМОВИЋ, БЕОГРАД

1. Посматрајмо један ирационалан број γ дефинисан правилним верижним разломком

$$\gamma = (b_0, b_1, b_2 \dots).$$

Нека је низ његових главних приближних вредности

$$\frac{x_\nu}{y_\nu} = (b_0, b_1, b_2 \dots b_\nu), \quad \nu = 0, 1, 2, \dots$$

а низ апсолутних вредности одговарајућих грешака апроксимације

$$\left| \gamma - \frac{x_\nu}{y_\nu} \right| = \frac{1}{\lambda_\nu y_\nu^2}, \quad \nu = 0, 1, 2, \dots$$

Последњом једнакошћу је дефинисан низ позитивних бројева $\lambda_0, \lambda_1, \lambda_2, \dots$, чији је општи члан

$$\lambda_\nu = (b_{\nu+1}\, b_{\nu+2} \dots) + (0\, b_\nu\, b_{\nu-1} \dots b_1) \tag{1}$$

(Perron [5], стр. 5, образац (5)).

Perron [5] дефинише модуларну функцију $M(\gamma)$ ирационалног броја γ као

$$M(\gamma) = \limsup_{\gamma \to \infty} \lambda_\nu, \tag{2}$$

Ову функцију испитују затим Perron [6] и Scibata [7], а много пре њих Марков [2, 3].

Циљ овог рада је испитивање неких врста бројева које могу бити вредности или тачке нагомилавања вредности функције $M(\gamma)$, као и њене специјалне тачке са особином коју је за тачку $M(\gamma) = 3$ доказао Perron ([5], Satz 9). У раду ће бити употребљени уређени

---

*) Саопштено на II Конгресу математичара и физичара ФНРЈ у Загребу (4—9 октобар 1954).

комплекси природних бројева и операције са њима дефинисане у раду [1].

2. Став 1. *Сваки природан број $a \geqslant 3$ је тачка нагомилавања вредности модуларне функције $M(\gamma)$. Један од низова вредности функције $M(\gamma)$ које теже броју a, дат је обрасцем*

$$M(\theta'_\nu) = \sqrt{a^2 - (-1)^{s_\nu} \frac{4}{[S_\nu]^2}}, \tag{3}$$

где је S_ν ($\nu = 0, 1, 2, \dots$) низ свих могућих симетричних комплекса састављених од природних бројева $1, 2, \dots, a-3$ (тако да је сваки комплекс S_ν^* састављен само од истих бројева). Низ комплекса S_ν је тако уређен да низ природрих бројева $[S_\nu]$ расте са ν. (s_ν је број чланова комплекса S_ν).

Бројеви θ'_ν су еквивалентни са бројевима

$$\theta_\nu = (\overline{a - 1 \ S_\nu^*}) \tag{4}$$

Доказ. Пошто је $(a-1)$ највећи непотпуни количник чисто периодичног разломка (4) (за 2 већи од свих осталих), то је поуздано:

$$M(\theta_\nu)\sqrt{\left\{(a-1 \ S_\nu) + (0 \ \overline{S_\nu^*})\right\}^2 - (-1)^{s_\nu} \frac{4}{[S_\nu]^2}},$$

(Perron [5] Satz 3 и [1] образац (7/III) стр. 67), а израз у великој загради под кореном — према идентичности (13/II), [1] стр. 65 — своди се на a, па се добија образац (3). Јасно је даље да за $\nu \to \infty$ и $[S_\nu] \to \infty$, па $M(\theta_\nu) \to a$.

Став 2. *Скуп бројева γ за које је $M(\gamma) = a$ има моћ континуума, ма колики био природан број $a \geqslant 3$.*

Доказ. Показаћемо да за сваки природан број $a \geqslant 4$ постоји пребројиво много таквих скупова ирационалних бројева γ. Нека је S ма који симетрични комплекс састављен од природних бројева $1, 2, 3, \dots a-3$, па посматрајмо ирационалан број γ дефинисан правилним верижним разломком

$$\gamma = (a-1 \ \underline{S^*} \ S^{k_1} \ a-1 \ \underline{S^*} \ S^{k_2} \ a-1 \ \underline{S^*} \ S^{k_3} \ a-1 \dots),$$

где је $k_1, k_2, k_3 \dots, k_\nu, \dots$ ма који растући бесконачни низ природних бројева. Тада према саставу комплекса S, а на основу обрасца (2), следује:

$$M(\gamma) = a - 1 + (0 \ \underline{S^*} \ \overline{S}) + (0 \ \overline{S}),$$

што се — према идентичности (13/II), [1] стр. 65 — своди на $M(\gamma) = a$. На основу тога и произвољности низа k_ν, став 2 је доказан.

3. У овом одељку даћемо два става који се односе на рационално разломљене вредности модуларне функције $M(\gamma)$.

Став 3. *Ма колики био рационалан и позитиван прави разломак $\frac{m}{n}$, увек се може наћи довољно велики природан број a, да вредност*

$$\alpha = a + \frac{m}{n} \tag{5}$$

буде тачка нагомилавања вредности функција $M(\gamma)$.

У том случају су тачке нагомилавања исте функције и сви бројеви $a + p + \frac{m}{n}$, где је $p = 1, 2, 3, \ldots$

Један од низова вредности функције $M(\gamma)$, које теже броју α дат је обрасцем:

$$M(\theta'_\nu) = \sqrt{\alpha^2 + (-1)^{(s+1)(\nu+1)} \frac{4}{[A\{b\,A\}^\nu]^2}}, \quad \nu = 0, 1, 2, \ldots \tag{6}$$

где је уређени комплекс $A = a_1, a_2, a_3 \ldots a_s$ једно, ма које, решење једначине

$$(0A) - (0\underline{A}) = \frac{m}{n}, \tag{7}$$

а природни бројеви a и b тако изабрани да је:

$$a \geqslant a_\nu + 3, \text{ за } \nu = 1, 2, \ldots s; \quad b \leqslant a - 3. \tag{8}$$

Бројеви θ'_ν су еквивалентни бројевима

$$\theta_\nu = (\overline{a - 1\, A^* \{b\,A\}^\nu}), \quad \nu = 0, 1, 2, \ldots \tag{9}$$

Доказ. Једначина (7) има увек решења ма колики био прави разломак $\frac{m}{n}$, јер например, ако је

$$\frac{m}{n} = (0\,B)$$

где је $B = b_1, b_2, b_3, \ldots b_{2n}$ уређени комплекс природних бројева са парним бројем чланова, онда је једно решење једначине (7):

$$A = B'c \tag{10}$$

где је

$$c = [B]\,[B'] + b_{2n}. \tag{11}$$

У то се уверавамо развијањем израза $(0A) - (0\underline{A})$, кад се у њему изврше смене (10) и (11).

Са тако одређеним комплексом A, можемо увек формирати низ разломака (9). С обзиром на услове (8), а према обрасцу (7/III) [1] стр. 67, поуздано је:

$$M(\theta_\nu) = \sqrt{g^2 + (-1)^{(s+1)(\nu+1)} \frac{4}{[A\,\{b\,A\}^\nu]^2}}, \tag{12}$$

где је:

$$g = (a - 1\;\underline{A}^*\,\{b\,\underline{A}\}^\nu) + (0\,A\,\{bA\}^\nu).$$

Према идентичности (13/II) [1] стр. 65, последњи израз добија облик

$$g = a + (0A\,\{bA\}^\nu) - (0\underline{A}\,\{b\,\underline{A}\}^\nu),$$

а затим — према идентичности (15/II) [1], стр. 65 — облик:

$$g = a + (0A) - (0\underline{A}),$$

па је према (7) најзад

$$g = a + \frac{m}{n} = \alpha,$$

те се образац (12) претвара у образац (6).

Пошто за $\nu \to \infty$ и $[A\,\{bA\}^\nu] \to \infty$, то је

$$\lim_{\nu \to \infty} M(\theta_\nu) = \alpha.$$

Од броја s зависи да ли ће се вредности $M(\theta_\nu)$ приближавати броју α само са горње стране или осцилаторно.

Став 4. *Постоји безбројно много рационалних разломљених бројева α, већих од 3, таквих да скуп ирационалних бројева γ, за које је $M(\gamma) = \alpha$ има моћ континуума. Ако је α један такав број, онда исту особину имају и сви бројеви $\alpha + p$, где је $p = 1, 2, 3, \ldots$*

Ма колики био дати рационалан прави разломак $\frac{m}{n}$, увек се може наћи довољно велики природан број a, да рационалан број

$$\alpha = a + \frac{m}{n}$$

има особину наведену у првом делу овога става.

Доказ. За једно дато $\frac{m}{n}$, као у доказу става 3, одредимо комплекс A, па затим — према условима (8) — природне бројеве a и b. Најзад формирамо ирационалан број:

$$\gamma = (a - 1\;\underline{A}^*\,\{b\underline{A}\}^{k_1}\; a - 1\;\underline{A}^*\,\{b\underline{A}\}^{k_2}\; a - 1\;\underline{A}^*\,\{b\underline{A}\}^{k_3}\; a - 1\;\ldots)$$

где је $k_1, k_2, k_3, \ldots, k_\nu$, ма који растући бесконачан низ природних бројева. Према обрасцу (2) и условима (8), тада је поуздано:

$$M(\gamma) = a - 1 + (0\,\underline{A}^*\,\overline{b\underline{A}}) + (0\,\overline{Ab}),$$

а одатле према идентичности (13/II), [1], стр. 65:

$$M(\gamma) = a + (0\,\overline{Ab}) - (0\,\overline{\underline{A}b}),$$

затим, према идентичности (16/II) [1[, стр. 65:

$$M(\gamma) = a + (0\,A) - (0\underline{A}),$$

тј.

$$M(\gamma) = a + \frac{m}{n} = \alpha.$$

Ако се још уочи да све речено остаје у важности кад се a замени са $a + p$ $(p = 1, 2, 3, \ldots)$ онда је став 4 доказан у целини.

4. У овом одељку дајемо два става који се односе на вредности функције $M(\gamma)$облика $\sqrt{D}$ и $\frac{\sqrt{D}+P}{Q}$ где су D, P и Q природни бројеви.

Став 5. *Ако је* $\theta = (\overline{A})$ *чисто периодичан правилни верижни разломак, чија периода* $A = a_1, a_2 \ldots a_{2m}$ *има паран број чланова а усто је* $a_1 \geqslant a_{\nu+2}$, *за* $\nu = 2, 3, \ldots, 2m$, *онда постоји један скуп ирационалних бројева* γ *који има моћ континуума, а за које је:*

$$M(\gamma) = M(\theta).$$

Наведену особину бројева θ *имају и сви квадратни корени из целих бројева (који нису потпуни квадрати), а чија периода — кад се развију у правилан верижни разломак — има паран број чланова.*

Доказ. Нека је A уређени комплекс природних бројева дефинисан у ставу 5, па формирајмо ирационалан број

$$\gamma = (A^{k_1}\,b\,A^{k_2}\,b\,A^{k_3}\,b\ldots)$$

где је $k_1, k_2, \ldots, k_\nu \ldots$ ма који растући бесконачан низ природних бројева а b цео број: $a_{2m} < b < a_1$. Тада су поуздано тачке нагомилавања низа λ_ν које су највише десно:

$$\mu_1 = (\overline{A}) + (0\,\overline{\underline{A}})$$

$$\mu_2^{(s)} = (\overline{A}) + (0\,\underline{A}^s\,b\,\overline{\underline{A}})$$

$$\mu_3^{(s)} = (A^s\,b\,\overline{A}) + (0\,\overline{\underline{A}}),$$

где је $s = 0, 1, 3, \ldots$ Али пошто је $b > a_{2m}$, увек је $\mu_2^{(s)} < \mu_1$, а пошто је $b < a_1$, увек је и $\mu_3^{(s)} < \mu_1$, те је $M(\gamma) = \mu_1$. Како је и $M(\theta) = (\bar{A}) + (0\,\underline{\bar{A}}) = \mu_1$ то је први део става 5 доказан.

Нека је даље:

$$\sqrt{D} = (a, \overline{S, 2a}),$$

где је D природан број, а $S = a_1\, a_2 \ldots a_{2k}\, a_{2k+1}\, a_{2k} \ldots a_2\, a_1$ симетрични комплекс природних бројева са непарним бројем чланова. Тада разломак:

$$\theta = (\overline{2a, S})$$

задовољава услове става 5, јер је $a_\nu \leqslant a$ $(\nu = 1, 2 \ldots 2k+1)$ (Perron [4] стр. 94, Satz 14), а како је $M(\theta) = M(\sqrt{D})$ то је и други део става 5 доказан.

Став 6. *Сваки природан број $a \geqslant 4$ је тачка нагомилавања (са обеју страна) вредности функције $M(\gamma)$ које имају особину да скуп бројева γ, који одговара ма којој таквој вредности има моћ континуума. Те вредности су облика $\dfrac{\sqrt{D} + P}{Q}$, где су D, P и Q природни бројеви.*

Доказ. Нека је $A = a_1\, a_2 \ldots a_m$ уређени несиметрични комплекс природних бројева, чији чланови задовољавају услове:

$$a_m \geqslant 2,\ a_\nu \leqslant a - 3 \text{ за } \nu = 1, 2, 3, \ldots, m.$$

Тада формирајмо низ ирационалних бројева

$$\gamma_n = (a - 1\ \underline{A}^*\ \underline{A}^{n-1}\ A^{k_1}\, a - 1\ \underline{A}^*\ \underline{A}^{n-1}\ A^{k_2}\, a - 1\ \underline{A}^*\ \underline{A}^{n-1}\ A^{k_3}\, a - 1 \ldots),$$

где је $n = 1, 2, 3, \ldots$, а $k_1, k_2, \ldots, k_\nu, \ldots$ ма који растући бесконачан низ природних бројева. Тада је, на основу постављених услова за a и a_ν $(\nu = 1, 2, \ldots, m)$, поуздано:

$$M(\gamma_n) = (a - 1\ \underline{A}^*\ \underline{A}^{n-1}\ \bar{A}) + (0\ \underline{\bar{A}}).$$

На основу идентичности (13/II) [1] стр. 65, последњи израз постаје:

$$M(\gamma_\nu) = a + (0\underline{\bar{A}}) - (0\underline{A}^n\bar{A}).$$

Апсолутна вредност разлике $(0\underline{\bar{A}}) - (0\underline{A}^n\bar{A})$ опада кад n расте и тежи нули за $n \to \infty$, па је

$$\lim_{n \to \infty} M(\gamma_n) = a.$$

Овим је став 6 доказан. Разликујмо сад два случаја:

a) Нека је m паран број. Тада се $M(\gamma_n)$ приближава броју a само са доње (ако је $a_1 < a_m$) или само за горње стране (ако је $a_1 > a_m$).

b) Ако је m непаран број, онда се чланови низа $M(\gamma_n)$ $(n = 1, 2, 3, \ldots)$ приближавају броју a наизменично са доње и горње стране $(a_1 \neq a_m)$.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ђерасимовић, Б.: *Једна Диофантова једначина трећег степена*, Весник Друштва математичара и физичара Н.Р.С. V. 3—4 1953.

[2] Markov, A. A.: *Sur les formes quadratiques binaires indéfinies I.* Math. Ann. Bd. 15 (1879), str. 381—407.

[3] Markov, A. A.: *Sur les formes quadratiques binaires indéfinies II.* Math. Ann. Bd. 17 (1880), str. 379—400.

[4] Perron, O.: *Die Lehre von den Kettenbrüchen*, Stuttgart, 1954, (B. G. Teubner)

[5] Perron, O.: *Über die Approximationen irrationaler Zahlen durch rationale*, I. S. B. der Heidelberger Akad. der Wiss., 1921, Heidelberg.

[6] Perron, O.: *Über die Approximationen irrationaler Zahlen durch rationale*, II. S. B. der Heidelberger Akad. der Wiss., 1921.

[7] Shibata, K.: *On the Order of the Approximation of Irational Numbers by Rational Numbers.* Tohoku Math. J. Bd. 30 (1929) str. 22—50.

BEITRAG ZUR UNTERSUCHUNG DER PERRON'SCHEN MODULLARFUNKTION $M(\gamma)$ EINER IRRATIONALZAHL*)

von B. DJERASIMOVIĆ, BEOGRAD

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden einzelne Werte sowie auch Häufungspunkte der durch die Gleichung (2) definierten Modularfunktion einer Irrationalzahl untersucht.

Der Verfasser beweist zuerst dass ausser der Zahl 3 auch alle grösseren natürlichen Zahlen Häufungspunkte dieser Funktion sind (Satz 1). Es wird ebenso bewiesen, dass die betrachtete Funktion unendlich viele rationale Häufungspunkte von der Form (5) besitzt, wo $a \geqslant 3$ vom rationalen Bruch $\frac{m}{n}$ abhängig ist (Satz 3). Die Funktion $n(\gamma)$ besitzt unendlich viele Punkte mit folgender Eigenschaft. Für jeden von diesen Punkten existiert eine Menge der Irrationalzahlen von der Mächtigkeit des Kontinuums, die alle dem gleichen Wert der Funktion $M(\gamma)$ entsprechen. Der Verfasser beweist dann dass die gleiche Eigenschaft auch alle rationalen Zahlen aus den Sätzen 1 und 2 (Sätze 2 und 4) besitzen. Weiter beweist er dass diese Eigenschaft auch alle Werte $M(\theta)$ besitzen, wenn θ die Bedingungen des Satzes 5 befriedigenden quadratischen Irrationalzahlen sind. Unter diesen befinden sich ebenfalls alle Quadratwurzeln aus den natürlichen Zahlen deren Periode eine gerade Anzahl von Gliedern aufweist.

Zuletzt der Satz 6 besagt dass alle natürlichen Zahlen $a \geqslant 4$ Häufungspunkte von Punkten sind welche vorhin angegebene Eigenschaft besitzen.

*) Communiqué au II Congrès des mathématiciens et physiciens de la R.F.P. de Yougoslavie à Zagreb (4—9 octobre 1954).